
Jėzaus kulto raiška XX a. I pusės Lietuvos religinėje dailėje

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2026 Vilnius*

Straipsnyje aptariami populiariausi XX a. I pusės Jėzaus ikonografiniai tipai bei Šv. Sosto įtaka Jėzaus garbinimo formoms. Nagrinėjama Šv. Jėzaus Širdies kulto sklaida Lietuvoje.

Raktažodžiai: XX a. I pusės pamaldumo tradicija, Šv. Sostas, Šv. Jėzaus Širdis, intronizacija, bažnytinis jubiliejus, paminklai, Kristus Karalius, kultas

XX a. I pusėje visuose katalikiškuose kraštuose išpopuliarėjo Jėzaus – Gerojo Ganytojo, Šv. Jėzaus Širdies, Kristaus Karaliaus, Jėzaus tarp vaikų ikonografiniai tipai. Išganytojo meilę žmonėms įkūnijantys atvaizdai lyg ir nustelbė Jėzaus kančią perteikiančius siužetus (išimtis – Nukryžiuotojo atvaizdai). Tiesa, XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje bažnytinėje, ir ypač sepulkralinėje, dailėje buvo dažnas *Jėzaus, nešančio kryžių*, motyvas, tačiau jį pranoko ilgainiui itin pamėgtas *Jėzaus maldos Alyvų kalne* (*Jėzaus Getsemanės sode*) siužetas, populiariai vadintas *Alyvų darželiu*. Ši Jėzaus kančių kontempliacijai skirta tema, tapusi savotišku sentimentalumo, trivialumo sinonimu katalikiškoje dailėje, buvo labai patraukli tikintiesiems tiek Lietuvoje, tiek kitur. Svarbiausia minėtos temos kūrinių paplitimo priežastis buvo ta, kad XX a. tikintieji juose regėjo jiems labai artimą ir suprantamą (savo silpnumu) Išganytojo pavidalą. E. K. Liškos, P. Delarochė, H. Hofmanno ir kitų mažai žinomų dailininkų paveikslų kopijos, patekusios į maldos¹ ar privačius namus, skatino žmonių religingumą, žadino jų meilę Atpirkėjui. Stipriai unifikuoti Jėzaus maldai Alyvų kalne skirti atvaizdai, kuriais buvo primenama dėl žmonijos išganymo Atpirkėjo prisiimtoji pasija, simbolizavo Jėzaus žmogiškumą ir gerumą. Taigi šio siužeto kūriniai atitiko tiek bažnytinei dailei keltą istorinės tradicijos laikymosi reikalavimą, tiek pagrindinę XX a. I pusės bažnytinio meno intenciją – diegti Viešpaties gailėstingumo ir meilės idėją. Parodyti, kaip ši idėja tarpo XX a. I pusės Jėzaus garbinimo tradicijoje ir bažnyčių dailėje, yra vienas pagrindinių šio straipsnio tikslų.

Akivaizdus Jėzaus – *Gerojo ganytojo* (*Bonus Pastor*) ikonografinio tipo renesansas aptariamam lai-

kotarpiu atliepė XX a. pradžios Šv. Sosto imperatyvą sugrįžti prie istorinių krikščionybės ištakų, kartu – prie ankstyvojo krikščionių meno. Ši tema, kai Jėzus vaizduojamas kaip piemuo, apsuptas avių bandos, su avinėliu ant pečių ar glaudžiantis jį prie širdies, buvo puiki, visiems tikintiesiems suprantama Dievo meilės idėjos išraiška. *Gerojo ganytojo* siužetas XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje išplito visų katalikiškų kraštų bažnyčiose. Minėtos temos kūriniais dažnai būdavo dekoruojami bažnyčių pastatai, tuo tarsi pabrėžiant, kad bažnyčia – gerojo, išklausančio ir globojančio Dievo buveinė. 1920 m. Miežiškių parapijiečiai, pabaigę statyti naują mūrinę bažnyčią, jos fasadą papuošė skulptūriniu *Gerojo ganytojo* kompozicija. W. Przybytniowskio dirbtuvė Kaune 1910 m. padirbdino vitražą *Bonus Pastor* Viduklės bažnyčiai. Neretai bažnyčios interjeras buvo puošiamas sienų tapiniais, vaizduojančiais Jėzų – gerąjį ganytoją. Paminėsiu tik keletą bažnyčių, kuriose dirbo žymūs dailininkai: Jonas Janulis – Vyžuonų, Vladas Didžiokas – Kauno Šv. Mykolo Arkangelo (Įgulos), Alfonsas Janulis – Jurbarko bažnyčioje. Pasitaikė atveju, kaip kad Kauno benediktinių bažnyčioje buvusiam paveiksle (dabar jis saugojamas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, inv. Nr. P-401), kai *Bonus Pastor* ikonografinis tipas sujungiamas su kita Dievo meilę perteikiančia tema – Jėzaus Širdimi, tuo dar labiau sustiprinant Išganytojo maloningumo prasmę.

Iš Jėzaus atvaizdų į bažnyčias XX a. dažniausiai (vėlgi – be Nukryžiuotojo) patenka būtent Šv. Jėzaus Širdies ikonografinis tipas. Galima teigti, kad Šv. Jėzaus Širdis tapo svarbiausia šimtmečio bažnytinės dailės tema.

Nors viešą raišką Jėzaus Širdies kultas įgavo jau XVII a. pabaigoje, tačiau jis buvo daugiau vietinio

po būdžio ir pamaldumas Švč. Jėzaus Širdžiai daugiausia reiškėsi vienuolių aplinkoje. Naują jėgą jam suteikė XIX a., kurio antrojoje pusėje Jėzaus Širdies kultas tapo ir visuotinu, ir „oficialiuoju“. Tuomet katalikiškas pasaulis atsigrižo į šv. Margaritos Marijos Alacoque vizijas, kur, rodydamas savo širdį, Jėzus išpažino meilę žmonijai. Pamaldumas Švč. Jėzaus Širdžiai smarkiai plito ir buvo nuolat Šv. Sosto skatinamas. Popiežius Pijus IX 1856 m. įvedė visuotiną Švč. Jėzaus Širdies šventę, beatifikavo Margaritą Alacoque. 1875 m. birželio 16 dieną, praėjus 200 metų po apsireiškimo Margaritai Marijai Alacoque, šis popiežius paliepė vyskupams savo tikinčiuosius pavesti Jėzaus Širdies globai, o 1876 m. aprobavo aktą *Dulce Cor Jesu, fac ut Te magis, magisque diligam* suteikdamas ir atlaidus. Popiežiaus Leono XIII valdymo metais Romoje (Termini) pastatyta Jėzaus Širdies bazilika. Rūpintis jos statyba buvo pavesta kun. Jonui Boskui, gyvenimo saulėlydyje uoliai garbinusiam Jėzaus Širdį. Leonas XIII 1890 m. Švč. Jėzaus Širdies šventę priskyrė prie svarbiausių bažnyčios švenčių ir suteikė ypatingą paskatą Švč. Jėzaus Širdies pamaldumui, kai paskutiniaisiais XIX a. metais paskelbė encikliką *Annum Sacrum* su žmonijos paaukojimo Švč. Jėzaus Širdžiai aktu ir pašventė jai visą XX amžių. Be to, šis popiežius 1902 m. už birželinį pamaldų lankymą pagausino Pijaus IX suteiktus atlaidus, o jo įpėdinis Pijus X 1906 m. aprobavo praktiką švęsti birželio mėnesį kaip Jėzaus Širdies mėnesį, patvirtino ligtolinius atlaidus ir suteikė papildomų atlaidų birželinį pamaldų organizatoriams (pvz., už Jėzaus Širdies altoriaus papuošimą ar knygelių platinimą buvo gaunami 500 dienų atlaidai)². Pijus X, kaip ir popiežius Benediktas XV, Šv. Sostą valdęs 1914–1922 m., stipriai rėmė tėvo Mateo Crawley-Boevey vykdytą Švč. Jėzaus Širdies intronizacijos akciją ir 1911 m. kovo mėn. 10 d. palaimino dvasininkus, platinusius Jėzaus Širdies intronizaciją. Benediktas XV Švč. Jėzaus Širdies titulą suteikė Monmartro bazilikai (1919 m.) – vienam svarbiausių Jėzaus Širdies sanktuarijų pasaulyje, be to, jo pavedimu Romos Šv. Petro bazilikoje pastatytas Jėzaus Širdies altorius³. Šis popiežius 1920 m. kanonizavo šv. Margaritą Mariją Alacoque, ir tai dar labiau sustiprino Jėzaus Širdies kulto gyvybingumą XX amžiuje. Popiežius Pijus XI išleido dvi enciklikas, skirtas Jėzaus Širdžiai, – *Miserentissimus Redemptor (Gailėtingiausias Atpirkėjas, 1928)* ir *Caritate Christi compulsi (Kristaus meilės, 1932)*, išskeldamas tikinčiųjų pareigą atsisteisti Švč. Jėzaus Širdžiai, o atsidadavimą Jėzaus Širdžiai vertindamas kaip išskirtinį vaistą nuo to laikmečio negerovių – komunizmo, militaristinio ateizmo, sekuliarizmo.

Taigi visi XIX a. pabaigos – XX a. I pusės Šv. Sosto valdytojai diegė Jėzaus Širdies kultą. Jį plati-

no ir vienuolijos (ypač jėzuitų, vizitėčių), ir įvairios katalikų organizacijos. Siekiant sielų išganymo meilė ir pamaldumas Švč. Jėzaus Širdžiai tapo pagrindine XIX a. viduryje kilusio, vėliau plačiai išplitusio galingo katalikų sambūrio – Maldos Apaštalavimo sąjungos (toliau – MA) – priemone. Ši organizacija su savo padaliniais – Vyrų Apaštalavimo sąjunga ir Eucharistijos karžygių sąjūdžiu, perėmusiu Angelo Sargo brolijos funkcijas, taip pat aktyviai veikė Lietuvoje ir skatino šeimas, parapijas, organizacijas pasiaukoti Švč. Jėzaus Širdžiai.

Pamaldumas Švč. Jėzaus Širdžiai Lietuvoje išpopuliarėjo XVIII a. II pusėje. Rimantė Meldytė, nagrinėdama Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios sieninės tapybos ikonografiją, yra aptarusi ir kai kurias „senojo“ Jėzaus Širdies kulto apraiškas⁴, todėl šiuokart apie tai nebus kalbama. Atkreipsiu dėmesį tik į keletą faktų, kurių autorė nepaminėjo ir kuriais, siekiant atskleisti šio pamaldumo Lietuvoje istoriškumą, ypač buvo didžiuojamasi tarpukario spaudoje. Buvo nurodoma, kad Lietuvos ir Lenkijos valstybė buvusi pirmoji pasaulyje, kurios vyskupų prašymu popiežius Klemensas XIII 1765 m. paskelbė dekretą, leidžiamą Lenkijos ir Lietuvos vyskupijose švęsti Jėzaus Širdies šventę ir laikyti šiai dienai skirtas mišias, kalbėti Švč. Jėzaus Širdies oficiją⁵. Ne kartą apeliuojant į Jėzaus Širdies garbinimo tradicijas Lietuvoje buvo akcentuojama Lauksodžio Jėzaus Širdies brolijos įkūrimo data – 1773 m.

Jėzaus Širdies kulto plitimui XX a. I pusėje Lietuvoje nemenką reikšmę turėjo leista maldingoji literatūra, skirta atskleisti per Jėzaus Širdį patiriamas malones ir gaunamus atlaidus. Katalikiškoji periodika mirgėjo įvairaus lygio straipsniais, padedančiais tikintiesiems suvokti Jėzaus Širdies simbolinę prasmę. Buvo leidžiamas jėzuitų globotas Švč. Jėzaus Širdies laikraštis-žurnalas „Žvaigždė“, tapęs MA narių tribūna. Be to, Išganytojo Širdies kultą propagavo dar XIX a. pabaigoje Vilniuje pradėjusi veikti, o XX a. pradžioje Rokiškyje ir Obeliuose įsikūrusi Švč. Jėzaus Širdies tarnaičių kongregacija. Ji, kaip nevieša vienuolija, tarpukariu plačiai ir labai aktyviai veikė *Lietuvos moterų kultūros draugijos* vardu, o 1932 m. pabaigoje atsiskyrė nuo draugijos ir tapo oficialiai veikiančia širdiečių kongregacija⁶.

Švč. Jėzaus Širdies titulas buvo suteiktas naujai pastatytioms Gadūnavo, Gudžiūnų, Kazlų Rūdos, Burbiškio, Šančių, Pažerų, Daunorių, Raudonės, Ūdrijos, Šilavoto, Šaravų, Mažeikių, Žvirgždaičių, Skrebotiško, Turmanto, Rūdiškių, Dubičių bažnyčioms, be to, šį vardą gavo keletas jau egzistuojančių bažnyčių. Pačias reikšmingiausias naujas didžiųjų miestų bažnyčias-paminklus buvo ketinama paskirti Atpirkėjo Širdžiai. 1913 m. Vilniaus Naujamiestyje pagaliau buvo pradėta statyti Antano Vivulskio suprojektuo-

ta novatoriškų konstrukcijų Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. Jos votyvinės intencijos atkartoją Monmartro Jėzaus Širdies bazilikos invokacijas, o ir pastato idėjinė programa kūrybiškai parafrazavo garsiąją Paryžiaus šventovę⁷. Pradėjus statyti paminklinę Priskėlimo bažnyčią Kaune, daugelio ji laikyta pagrindine Jėzaus Širdies šventove Lietuvoje ir buvo tikimasi, kad jai bus suteiktas Švč. Jėzaus Širdies titulas. Ypač entuziastingai šią idėją skleidė jėzuitai ir MA nariai. Su šūkiu „Visos Lietuvos Bažnyčia Jėzaus Širdžiai!“ „Žvaigždės“ redakcija rinko aukas Jėzaus Širdies altoriui ir „Jėzaus Širdies bažnyčios bokštui“⁸. Uolus Jėzaus Širdies kulto platintojas „Žvaigždės“ redaktorius Jonas Paukštys SJ siūlė būsimąją bažnyčią Klaipėdoje (Smeltėje) taip pat dedikuoti Jėzaus Širdžiai. Jo manymu, Klaipėdos bažnyčia turėtų tapti visos tautos Jėzaus Širdies šventove, antrąją paminkline bažnyčia, nes juk ir prancūzai turi keletą svarbių šio titulo bazilikų – Monmartre, Paray-le-Monialje, Colmare. Be to, galima būtų tikėtis, kad tokia bažnyčia bus suteiktas bazilikos titulas. Anot J. Paukščio, ant bažnyčios bokšto vietoj kryžiaus turėtų būti pastatyta didinga Jėzaus Širdies statula išskėstomis rankomis, kuri iš tolo panėšėtų į kryžių, kaip kad yra Brazilijoje (skulptūra Rio de Žaneire? – S. S.-Ž.)⁹. Jei bažnyčia būsianti Išganytojo Širdies titulo, J. Paukštys žadėjo padėti renkant jos statybai lėšas.

Deja, nė vienos iš šių trijų bažnyčių iki sovietinės okupacijos nesusėpėta pastatyti ir įrengti. Turime rimto pagrindo manyti, kad tai – didžiulis nuostolis ir mūsų XX a. bažnytinei dailei.

XX a. I pusėje daugelyje bažnyčių įrengti Švč. Jėzaus Širdies altoriai¹⁰ arba jiems įgyti paveikslai, skulptūros, kurie neretai išstumdavo iki tol juose buvusius kūrinius. Ypač dažnai Jėzaus Širdies paveikslai ir statulos užimdavo vietą didžiajame altoriuje. Bažnyčiose radosi nauji procesijų altorėliai, vėliavos su Atpirkėjo Širdies atvaizdais ir procesijų skydai, dažniausiai skirti būtent dieviškosios Širdies garbinimui. Būta vitražų (Žagarės bažnyčioje, Berčiūnų bažnyčia) ir sienų tapinių šia tema.

Jėzaus Širdies atvaizdas platinas per devocionalijas. Įvairaus dydžio ir kokybės oleografijos, devociniai paveikslėliai, skirti Jėzaus Širdies ikonografijai, užplūdo ne tik Lietuvą, bet ir visus katalikiškus kraštus. Būtent ši produkcija nulėmė ne tik Jėzaus Širdies, bet ir apskritai XX a. I pusės pamaldumo vizualizacijos formą. Religinį paveikslų reprodukcijos arba jų kopijos, daugyšk atkartotos tiek mėgėjų, tiek profesionalių dailininkų, puošdavo daugelį maldos namų bei gyventojų būstų. XX a. I pusė – tai laikmetis, kai Jėzaus Širdies atvaizdai atkeliavo į kiekvieną Lietuvos bažnyčią ir į daugelį katalikiškų šeimų. Miestų gyventojai (pvz., Kauno, Šiaulių) juos išstatydavo languose per Išganytojo Širdžiai skirtas

šventes. Skirtingai nei ankstesniais amžiais, kai meno kūriniuose dažniausiai simboliškai vaizduota *Arma Christi* apsupta kraujuojanti Širdis, aptariamam laikotarpiu išvyravo Jėzaus, dažniausiai ranka/rankomis rodančio į spinduliuojančią sužeistą širdį ant krūtinės, atvaizdas (būtent apie šį „imaginacinį“ siužeto variantą ir bus toliau kalbama). Širdies simbolis daugiau naudotas bažnyčios taikomosios dailės dirbinių ar bažnyčios sienų, skliautų dekoracijoje. Daugelyje bažnyčių buvo ne po vieną šiam ikonografiniam siužetui skirtą kūrinių, todėl pasitaikydavo, kad viešam garbinimui, nusižengiant liturgijos reikalavimams, būdavo išstatomos kelios šio siužeto skulptūros keliuose altoriuose. Norint parodyti ypatingą pagarbą Jėzaus Širdžiai, statulos buvo statomos ant tabernakulio, o tą vyskupai taip pat draudė.

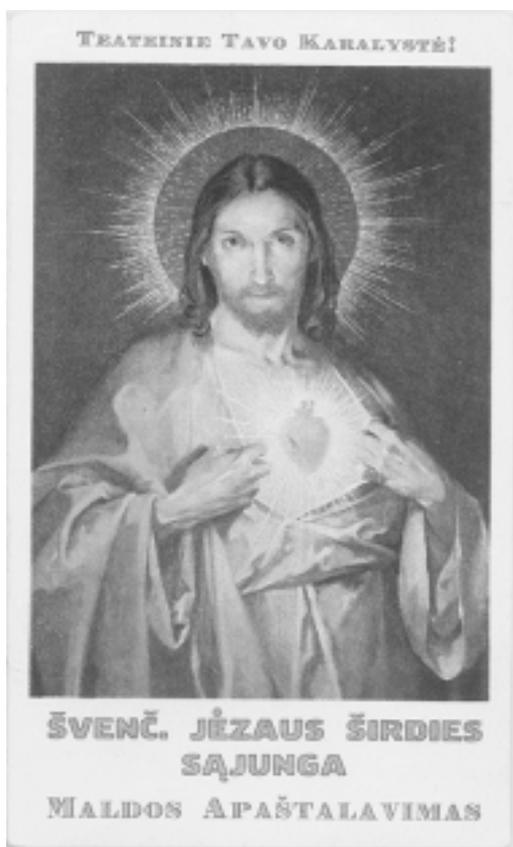
Bendroje Bažnyčios skleidžiamoje ideologijoje išskirtina keletas veiksnių, davusių ypatingą akstiną atsirasti naujiems Jėzaus Širdies atvaizdams mūsų bažnyčiose. Tai – intronizacijos aktai, kurių apeigoms buvo būtinas Jėzaus Širdies atvaizdas, ir bažnytiniai jubiliejai, iš kurių reikšmingiausias – Jėzaus mirties 900-osios metinės. Jubiliejinių 1933 metų šventimas Šv. Tėvo paliepiamu buvo pratęstas iki 1935-ųjų Atvelykio. Šie šventieji metai buvo traktuojami ir kaip Eucharistijos įsteigimo, ir kaip Jėzaus Širdies jubiliejus, nes Jėzaus Širdis pirmąkart atsivėrė žmonijai jį nukryžiuvus.

Tarp intronizacijos aktų – modernųjų laikų Jėzaus Širdies kulto formų – itin reikšmingas yra tautos, krašto ar valstybės pasiaukojimas Švč. Jėzaus Širdžiai. Ne sykį šį aktą inspiravo votyvinė intencija. Tirolio gyventojai 1796 m. kaip padėką už išsigelbėjimą nuo prancūzų invazijos pirmieji savo kraštą paaukojo Išganytojo Širdžiai. Belgija pasiaukėjo 1868, Ispanija – 1881, Prancūzija – 1915, Lenkija – 1920 metais. Lietuvai tapus nepriklausoma šalimi, pamaldumas Jėzaus Širdžiai sparčiai kilo, ypač jį skatino dvasininkai ir katalikai inteligentai, mokęsi užsienyje. 1922 m. *Lietuvos moterų kultūros draugija* pasiaukėjo Jėzaus Širdžiai, o 1923 m. trečiajame Lietuvos katalikų kongrese Kaune būtent moterų organizacijų atstovės kaip veiksmingiausią priemonę gryninti tautiečių širdis ir stiprinti tikėjimą pasiūlė pasiaukojimą Išganytojo Širdžiai. Kongresas vienbalsiai pritarė jų sumanymui paaukoti visą šalį. Tais pačiais metais išleista intronizacijai skirta kun. F. Kapočiaus knygelė¹¹ davė impulsą šeimynų, parapijų, įstaigų, kaimų, organizacijų pasiaukojimo aktų virtinei. F. Kapočius buvo vienas aktyviausių Jėzaus Širdies apaštalautojų Lietuvoje. Todėl neatsitiktinai jis tapo Priskėlimo bažnyčios, kurioje turėjo būti svarbiausias Lietuvoje Jėzaus Širdies altorius, statybos iniciatoriumi. 1934 m. liepos mėn. 1 dieną, dalyvaujant daugiatūkstantinei miniai, buvo pašventinti šios bažny-

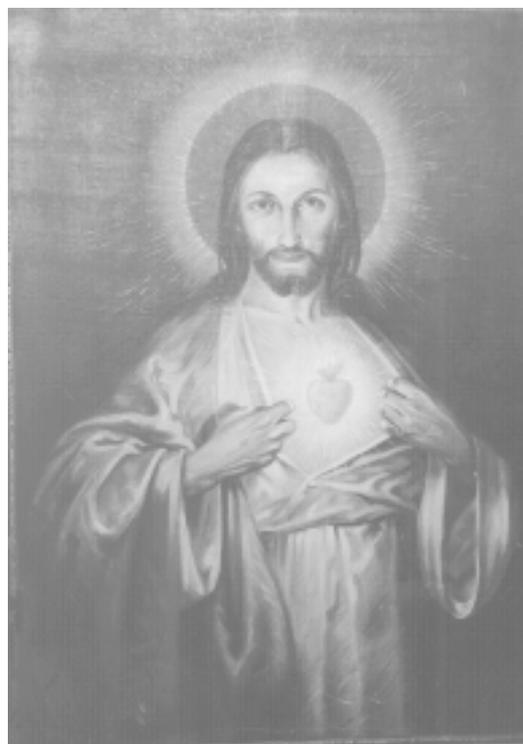
čios pamatai, o arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas atliko Lietuvos pasiaukojimo Švč. Jėzaus Širdžiai aktą, kurį pasirašė valstybės prezidentas, visi vyskupai, vyriausybės nariai ir daug kitų įtakingų asmenų. Šis įvykis šalyje kasmet iškilmingai minėtas (turėjo net autoritetingą renginių komitetą), o MA narių rūpesčiu 1936 m. marmurine lenta įamžintas garsiojoje Paray-le-Monialio bazilikoje. Jėzaus Širdies atvaizdo (1 pav.), prie kurio įvyko Lietuvos pasiaukojimas, kopiją MA narių užsakymu Jonas Mackevičius 1938 m. nutapė Kauno jėzuitų bažnyčios altoriui. Nesyk buvo kopijuotas ir MA sąjungos nario knygelėje reprodukuotas Jėzaus Širdies atvaizdas (2 pav.). Greičiausiai kurios nors parapijos, šeimos ar organizacijos intronizacijai B. Šaliamoras 1936 m. nutapė jo kopiją, dabar saugojamą LNM (3 pav.), o E. Idzelevičiūtės atlikta kopija buvo skirta Telšių parapijos 1938 m. intronizacijos aktui ir pakabinta bažnyčios altoriuje¹². Dominikonas Benediktas Albertas Rutkauskas Viduklės parapijos pasiaukojimo Išganytojo Širdžiai išklmėms 1933 m. nutapė paveikslą panaudodamas modernias meninės išraiškos priemones, tačiau siužeto traktuotė čia taip pat turi savo konkretų provaizdį ar net provaizdžius (4 pav.). Paveikslą tyrinėjusi dailėtyrininkė Regimanta Stankevi-

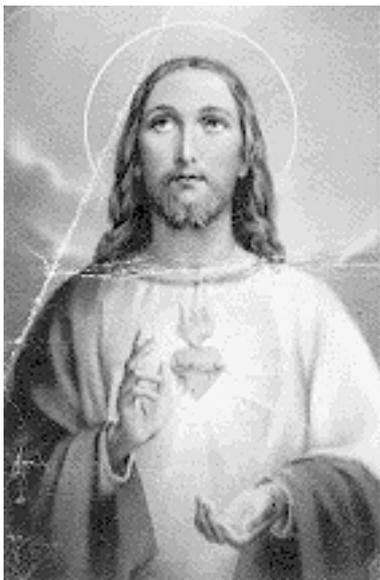
1. Paveikslas, prie kurio 1934 m. Lietuva pasiaukuoja Švč. Jėzaus Širdžiai. *Žvaigždė*. 1934. Nr. 8–9 viršelio reprodukcija

2. Maldos Apaštalavimo sąjungos nario knygelė

3. B. Šaliamoras. Švč. Jėzaus Širdis. 1936 m. (*LNM*, P-578). (S. Smilingytės-Žeimienės nuotrauka)

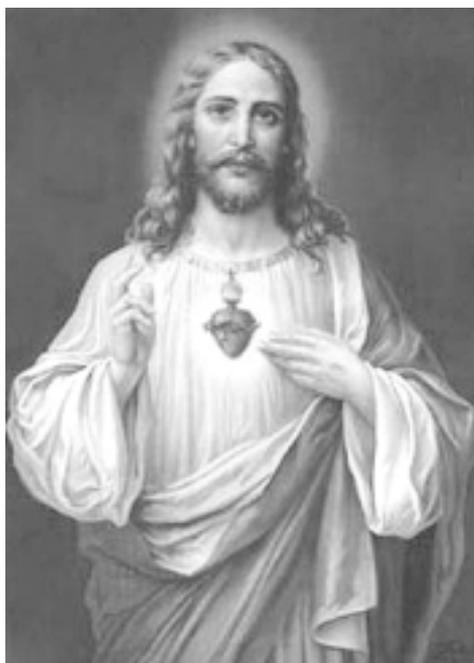

4. Nenustatytas aut. Švč. Jėzaus Širdis. Religinio paveikslėlio reprodukcija

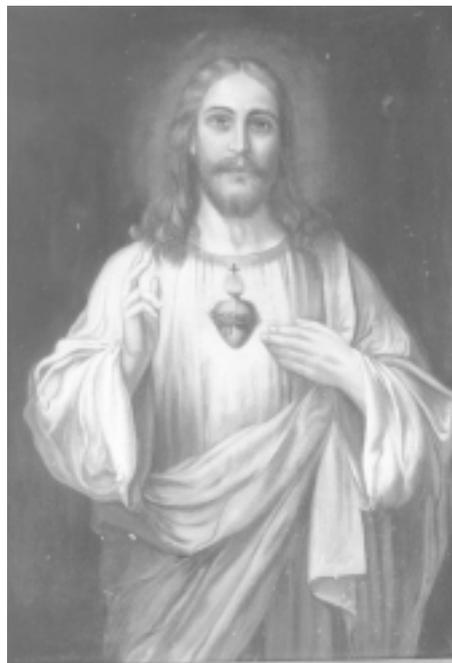
čienė, nors ir nežinodama apie jo „pirmtakus“, visai pagrįstai įdėmų išplėstų akių Jėzaus žvilgsnį sieja su *Pantokrator* ikonografinio tipo atvaizdais¹³. B. A. Rutkausko OP paveikslas atkartoja daugelį mano surasto provaizdžio (deja, autoriaus nustatyti dar nepavyko) siužeto elementų, tačiau kūriniai skiriasi savo stilistika ir Jėzaus veido išraiška. B. A. Rutkauskas Viduklės paveiksle panaudojo Jėzaus Širdies siužeto

atvaizduose dažną priemonę – išraiškingą Jėzaus žvilgsnį. Skvarbus, į žiūrovą nukreiptas žvilgsnis smelkiasi iš jau minėtų B. Šaliamoro, E. Idzelevičiūtės paveikslų, taip pat ir iš kiek vėliau šia tema sukurtų Stasio Ušinsko darbų. XIX a. pabaigos – XX a. I pusės dailininkai neretai ryškių akių, įdėmaus žvilgsnio efektą pasiekdavo išmoningai panaudodami pagrindinį paveikslo šviesos ir prasmės šaltinį – Jėzaus Širdies spinduliavimą.

Daugelio mūsų bažnyčiose esančių tapytų Jėzaus Širdies atvaizdų ištakos yra kitų šalių dailininkų paveiksluose – jie buvo tiksliai kopijuojami, perfrazuojami ar į juos buvo nusižiūrima. Toks reiškinys buvo (tebėra?) apėmęs visą katalikų pasaulį. Tokių atvaizdų geros kokybės reprodukcijos plito visur. Lietuvos bažnyčių paveiksluose pavyko nustatyti kelio-liką išpopuliarėjusių paveikslų-prototipų. Jų autorystė neretai sunkiai išaiškinama, nes dažniausiai šių kūrinių reprodukcijose – religiniuose paveiksluose ar paveikslėliuose, kurie buvo pagrindinis Lietuvos dailininkų vizualinis šaltinis, autoriai nenurodomi. Iš žinomesnių paveikslų-provaizdžių yra P. G. Batonio „Švč. Jėzaus Širdis“ – vienas ankstyvųjų minimo siužeto „imaginacinių“ paveikslų, 1760 m. nutapytas Romos II Gesu bažnyčiai. Populiarųjį Jėzaus Širdies atvaizdą, kurį reprodukavo tiek „Maldos“ bendrovė, tiek MA sąjunga ir kuris buvo naudojamas pasiaukojant šeimoms, berods, sukūrė Zabaterio pseudonimu pasivadinęs austrų dailininkas Hansas Zatzka. Viena jo kūrinio kartotė – Keturvalakių pavasari-

A

B

5. A – Zabateri. Švč. Jėzaus Širdis, oleografija; B – V. Vizgirda. Švč. Jėzaus Širdis. 1934 m. *Keturvalakių bažnyčia* (A. Baltėno nuotrauka)

ninkų intronizacijos aktui 1934 m. V. Vizgirdos(?) nutapytas ir pavasarininkų bažnyčiai paaukotas paveikslas¹⁴ (5 pav.). Beje, ne visų bažnyčių parapijiečiai išgalėjo savo bažnyčiai paaukoti naujus dailininkų kūrinius, todėl nors Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupijų sinodų nuostatai ir drausdavo, altoriuose pasitaikydavo oleografijų su Jėzaus Širdies paveikslų reprodukcijomis (pvz., Šaravų koplyčios Didžiojo altoriaus antrame tarpsnyje¹⁵). Oficialiai Bažnyčios propaguotas Švč. Jėzaus Širdies kultas pamažu įgijo ir liaudišką pamaldumo formą. Tačiau liaudies skulptūroje Jėzaus širdies tema buvo gana reta. Šio siužeto skulptūrų yra išdrožę žymūs dievdirbiai (pvz., Jonas Danauskas Rozalimo bažnyčiai (DV 1852) ar Antanas Gegeckas savo darbo koplytstulpėje, stovėjusiame Pasvalio r. Kapčiūnų k.)

Dar niekas neskaičiavo, bet visgi atrodo, kad XX a. I pusėje skulptūriniai Jėzaus Širdies atvaizdai Lietuvos bažnyčiose dažnesni nei tapybos kūriniai. Tiek parapijiečių, tiek dvasininkų labiau vertintos dailiai užsienio meistrų dirbtuvėse išdrožtos medinės skulptūros, tačiau pigesnės gipso statulos mūsų bažnyčiose tikrai nėra retesnės už medines. Tarp didelio kiekio Jėzaus Širdies statulų Lietuvos bažnyčiose yra tik viena kita originali Lietuvos dailininko profesionalo sukurta skulptūra (pvz., B. Bučo Daunorių bažnyčioje). Išskirtinė šiame kontekste yra Mato Menčinsko (ne J. Mikėno ar A. Valeškos!) Jėzaus Širdies-Rūpintojėlio skulptūra, 1939–1940 m. išdrožta Kauno Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios Švč. Jėzaus Širdies altoriui, o dabar esanti Raudondvario bažnyčioje (6 pav.). Kun. A. Sabaliauskui užsakis, altoriaus-koplytėlės projektą parengė A. Valeška¹⁶. Draši dviejų Jėzaus ikonografinių tipų jungtis, kai atsisakyta trafaretinio aktualios temos sprendimo ir viename kūrinyje sulydytos to laiko religinės ir tautinės aspiracijos, prioritetą suteikiant „lietuviškajam“ pradui, greičiausiai yra A. Sabaliausko sumanymas.

Buvo minėta, kad jubiliejinių metų šventimas davė stiprią dingstį naujai Jėzaus Širdies siužeto atvaizdų radimosi bangai. Tuomet Radviliškyje, Tytuvėnuose, Kaune, Vilkijoje, Skapiškyje, Kuliuose, Žygaičiuose, Sedoje, Panevėžyje ir daugelyje kitų vietovių gausiai statyti jubiliejiniai paminklai su Jėzaus Širdies statulomis. Paminklų skulptūros buvo betoninės, jas liedindavo vietos meistrai: J. Mrozinskis, K. Remeika, Jakševičiai, P. Baleniūnas, „Maldos“ bendrovės meistrai ir kiti. Kartais tai būdavo diplomuotų dailininkų kūriniai. Nesyk šių paminklų skulptūros priklausė dviem ikonografiniams tipams – Jėzaus Širdžiai ir Kristui Karaliui, todėl varijuoja ir tų paminklų pavadinimai: vienu prieškarinio periodikoje rašyta, kad Kulių pavasarininkai pastatė paminklą Jėzaus Širdžiai, kitur – kad Kristui Karaliui¹⁷.

6. M. Menčinskas. Rūpintojėlis (Švč. Jėzaus Širdis). 1939–1940 m. Dabar yra Raudondvario bažnyčioje (S. Smilingytės-Žeimienės nuotrauka)

1925 gruodžio mėn. 11 d. Pijus XI išleido encikliką *Quas primas*, kurioje teologiškai pagrįstos Kristaus karaliavimo teisės bei jų išsamoninimo visai žmonijai reikalingumas ir įvesta Kristaus Karaliaus šventė – sekmadienis prieš Visus Šventus. Ši šventė tapo Katalikų veikimo centro ir visų katalikiškų organizacijų švente. Naujosios šventės intencija – *Pax Christi in regno Christi* – turėjo tapti žmonijos gėrovės pamatu ir sustiprinti viltį, kad Kristus, kaip taikos šauklys, įsiviešpataus kiekviename žmoguje (net ir kito tikėjimo), kiekvienoje tautoje, kiekviename socialiniame sluoksnyje. Enciklikoje glūdėjo sodrus politinis podirvis, ji buvo nukreipta prieš laicizaciją; kita vertus, ją inspiravo plati misijų veikla įvairiuose žemynuose. Be abejo, prasminis saitas encikliką sujungė su garsiąja misijų paroda, 1925 m. vykusia Vatikane.

Ypač greitai bei aktyviai moderni šventė ir naujas kultas plėtotas Panevėžio vyskupijoje. Pagrindinei vyskupijos šventyklai suteiktas Kristaus Karaliaus titulas, o Didįjį altorių papuošė J. Zikaro to paties siužeto skulptūra. Šventiesiems metams atminti Panevėžio katedros skulptūrą atkartojančios statulos pastatytos Pakruojyje (1933 m.), Pandėlyje (1935 m.) (7 pav.). Kryžiečių koplyčios altorių Anykščiuose puošė Kristaus Karaliaus skulptūra, o Pumpėnų baž-

7. Pandėlys. Kristaus Karaliaus paminklas. 1935 m. (J. Žemio nuotrauka)

nyčios Didįjį altorių – paveikslas [1942 m.], Subačiuje 1938 m. buvo pastatyta skulptūra ir t. t.

Minėta, kad mūsų dailininkai profesionalai ne itin daug sukūrė originalių Jėzaus atvaizdų. Dar reikia pridurti, kad kartais savo kūrinius jie tiražudavo (M. Menčinskas – Kristaus Karaliaus, B. Bučas – Jėzaus Širdies skulptūrą), taigi religinė dailė dailininkams tebuvo pasipelnymo šaltinis. Dėl XX a. I pusėje bažnytinėje dailėje susiklosčiusios situacijos nederėtų visą atsakomybę užkrauti vien dailės užsakovams – dvasininkams, parapijiečiams ar religinei organizacijai. Patys dailininkai per mažai parodė kūrybinės iniciatyvos, kad situacija pakistų.

Gauta 2003 06 23

Nuorodos

- ¹ Pavyzdžiui, kun. F. Žilinskas 1922 m. nutapė didelį paveikslą ir jį paaukojo Gasčiūnų bažnyčiai. I. Šlapelis „Jėzaus Maldą Alyvų kalne“ nutapė Adomynės bažnyčios Didžiajam altoriui (iki 1926 m.), K. Karalius apie 1933 m. – Vilkaviškio bažnyčios altoriui. Šios temos paveikslai XX a. 2–3 dešimtmetyje atsirado Dotnuvos (Akademijos), Jonavos, Šventybrasčio ir kt. bažnyčiose.

- ² J. Paukštys, Kaip atsirado Jėzaus Širdies mėnuo?, *Žvaigždė*, 1936, Nr.6, p. 186.
- ³ J. Hojnowski, *Słownik kultu Serca Jezusowego*, Kraków, 2000, s. 31.
- ⁴ R. Meldytė, Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios sieninės tapybos ikonografija, *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, Vilnius, 2002, p. 145–146; R. Meldytė, Šv. Kryžiaus kulto atspindžiai Vilniaus Kalvarijų bažnyčios sienų tapyboje, *Kultūrologija*, 2002, t. 9, p. 119–122.
- ⁵ Pavyzdžiui: J. Stankevičius, Švenčiausios Jėzaus Širdies garbinimas, *Žvaigždė*, 1936, Nr. 6, p. 184 ar Tėvas Danielius SJ, *Didžioji Jėzaus Širdies apaštalė šventoji Margarita Alacoque*, Kaunas, 1937, p. 261 ir kt.
- ⁶ R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 66.
- ⁷ Prasminės Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios sąsąukos su Monmartro Švč. Jėzaus Širdies bazilika aptartos N. Lukšionytės-Tolvaišienės knygoje *Antanas Vivulskis. Tradicijų ir modernumo dermė* (Vilnius, 2002, p. 97–117).
- ⁸ Žr., pavyzdžiui, 1936 metų „Žvaigždės“ viršelius.
- ⁹ J. Paukščio SJ 1936 05 12 laiškas antrosios Klaipėdos bažnyčios statybos iniciatoriui kun. J. Ruibiui, *LVI*, f. 669, ap. 48, b. 295, l. 85–87. Ši išraiškos priemonė buvo naudojama naujų didingų bažnyčių architektūroje; A. Vivulskio Vilniaus bažnyčios projekte irgi regime tokią Jėzaus skulptūrą.
- ¹⁰ Pz., Gasčiūnų bažnyčioje – 1923 m., Laižuvos, Užpalių – 1932 m., Pakapės – 1936 m. ir t. t.
- ¹¹ F. Kapočius, *Jėzaus Širdis ir jos intronizacija*, Kaunas, 1923.
- ¹² Telšių parapija pasiaukėjo Švč. Jėzaus Širdžiai, *Žemaičių prietelius*, 1938, Nr. 26, p. 3(il.).
- ¹³ R. Stankevičienė, Viduklės bažnyčios tapyba, *Viduklės Šv. Kryžiaus bažnyčia. Architektūra ir sakralinės dailės vertybės*, Vilnius, 2003, p. 67.
- ¹⁴ G. M. Martinaitienė, Viktoro Vizgirdos paveikslas Keturvalakiuose, *Suvalkija*, 1997, Nr. 6, p. 61–62; Keturvalakiai, *Žvaigždė*, 1934, Nr. 4, p. 127.
- ¹⁵ Šaravų viešosios koplyčios 1935 08 24 inventorių, *LVI*, f. 1671, ap. 8, b. 319, l. 5.
- ¹⁶ [Kauno miesto bažnyčios ir koplyčios 1918–1950 m.], *KAK*, b. 124 (be paginacijos).
- ¹⁷ Pz., *Pavasaris*, 1934, Nr. 10, 1 viršelis ar *Žvaigždė* 1934, Nr. 7, p. 223 ir *Žvaigždė* 1934, Nr. 11, 1 viršelis.

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

EXPRESSION OF THE CULT OF JESUS IN LITHUANIAN RELIGIOUS ART OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

S u m m a r y

Late in the 19th – first half of the 20th century all pictures representing the kindness and love of the Saviour to mankind became widely spread in the churches of all Catholic states and overshadowed the subjects pertaining to his Passion (except the images of the Crucified). The reason was a new social policy of the Church renewal program implemented by the Holy See. One of the ways to express this ideology and also the main form of devotion was the cult of the Holiest Heart of Jesus. Therefore

re the Holy Heart of Jesus became the central theme of religious art in the 20th century. A special impetus for pictures and sculptures of this kind to appear in every church of Lithuania was given by the canonization acts of parishes, religious organizations and even of the country (1934), as well as the 1933–1935 jubilee of the church. A significant part of the images devoted to the Heart of Jesus or other related subjects (*e. g.* the Good Pastor, Jesus' prayers on the Mount of Olives) that got into the churches were not the original artistic creations. Most often they were copies or paraphrases of oleographs widely spread in the Catholic world or reproductions of other

kinds of religious pictures. It is this production that most strongly influenced the form of devotion visualization in the first half of the 20th century.

Since 1925, when Pope Pius XI announced the encyclical "Quas primas" in which the rights of Christ's reign were theologically substantiated and the holy day of Christ the King was introduced as a holyday of all Catholic organizations, the images of Christ the King began spreading in the churches. This subject reflects the then urgent problems of the Church: fight against laicism on the one hand and the successful expansion of Catholic missions throughout the continents on the other.